

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE ANTI-CORRUPTION FUNCTION OF THE STATE

Діордіца І.В., д.ю.н., професор,
професор кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну

Дасюк В.В., асистент кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну

У статті автори здійснили дослідження концептуальних засад формування антикорупційної функції держави в теоретичному і практичному аспектах. Актуальність дослідження обумовлена тим, що нині у наукових джерелах не простежується легітимізація саме антикорупційної функції держави, а водночас із цим центральний орган виконавчої влади – Національне агентство з питань запобігання корупції – безпосередньо реалізує антикорупційну функцію держави та згідно з Законом України «Про запобігання корупції» виступає суб'єктом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику. Обґрунтовано, що законодавець, усвідомлюючи всі негативні наслідки для суспільства від корупційних діянь, визначає протидію корупції не як правову форму судової та/або правоохоронної функції держави, а як самостійну державну функцію, без реалізації якої неможливе стабільне економічне зростання та розбудова ефективних інститутів держави. Узasadнено необхідність вироблення деонтологічних основ антикорупційної функції держави, які можуть бути структуровані в окремий інститут у межах антикорупційного права. Встановлено та конкретизовано передумови виокремлення антикорупційної функції в окрему функцію держави. Висновується поняття «антикорупційна функція держави» – самостійний і пріоритетний напрям державної антикорупційної політики, що здійснюється за допомогою комплексу правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції, усунення причин її виникнення, забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства у сфері антикорупційних відносин. Визначено основні ознаки антикорупційної функції держави.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, антикорупційна функція, функція держави, національна безпека, антикорупційна політика.

In the article, the authors research the conceptual foundations of formation of the anti-corruption function of the State in theoretical and practical aspects. The relevance of the study is due to the fact that currently scientific sources do not trace the legitimation of the anti-corruption function of the State, and at the same time, the central executive body – the National Agency for the Prevention of Corruption – directly implements the anti-corruption function of the State and, according to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption», acts as an entity which ensures the formation and implementation of the State anti-corruption policy. It is substantiated that the legislator, being aware of all the negative consequences for society of corruption, defines countering corruption not as a legal form of the judicial and/or law enforcement function of the State, but as an independent State function, without which stable economic growth and development of effective State institutions are impossible. The author emphasises the need to develop the deontological foundations of the anti-corruption function of the State, which can be structured into a separate institution within the framework of anti-corruption law. The author identifies and specifies the prerequisites for allocating the anti-corruption function as a separate function of the State. The author defines the concept of «anti-corruption function of the State» as an independent and priority direction of the State anti-corruption policy, which is carried out through a set of legal, economic, educational, upbringing, organisational and other measures aimed at creating a system of preventing and combating corruption, eliminating the causes of its occurrence, ensuring protection of the rights and legitimate interests of citizens and society in the field of anti-corruption relations. The author identifies the main features of the anti-corruption function of the State.

Key words: corruption, prevention of corruption, anti-corruption function, state function, national security, anti-corruption policy.

Постановка проблеми. Нині в науковій літературі питання формування *антикорупційної функції як окремої функції держави* як українськими, так і зарубіжними дослідниками не порушувалося.

Зауважимо, що на жаль, у наукових джерелах також не простежується легітимізація саме антикорупційної функції держави, оскільки навіть на теоретичному рівні науковці не виокремлюють її та саме через це й понині ця функція не є концептуалізованою в рамках антикорупційного права. Водночас центральний орган виконавчої влади – Національне агентство з питань запобігання корупції – безпосередньо реалізує антикорупційну функцію держави та згідно з Законом України «Про запобігання корупції» виступає суб'єктом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

На наше переконання, враховуючи глобалізаційні та транснаціональні антикорупційні аспекти, існує практична та теоретична потреба сформулювати уніфіковане визначення поняття антикорупційної функції держави на національному та уніфікованому рівнях, вибудувати фундаментальне підґрунтя до формування категорійно-понятійного апарату. Виходячи з розуміння загальної проблеми цього наукового дослідження, нами були поставлені такі **завдання:** проаналізувати існуючі дефініції поняття

«функції держави»; запропонувати власне визначення «антикорупційної функції держави»; встановити сутність антикорупційної функції держави.

Виклад основного матеріалу. Нині проактивне функціонування підсистем суспільства та швидкий розвиток технологій виступає основою для висунення гіпотези щодо необхідності альтернативного підходу до розуміння функцій держави.

Однак, проаналізувавши низку джерел із теорії держави і права та конституційного права, можемо зробити висновок, що дефініції поняття «функція держави» майже тотожні одне одному, зокрема:

- функція держави – це основна форма діяльності держави, яка виражає її сутність [1, с. 46];
- функція держави – це основний напрямок її діяльності, який виражає сутність і призначення держави в суспільстві [2, с. 6];
- функція держави – це основний напрям і сторона діяльності держави, що виражає її сутність і соціальне призначення [3, с. 97];
- функція держави – основний напрям її діяльності з управління суспільством, включаючи механізм державного впливу на розвиток суспільних процесів, в яких знаходить свій прояв її сутність і соціальне призначення [4, с. 63];

– функція держави – головний напрям її внутрішньої та/або зовнішньої діяльності, що виражає і конкретизує класову і загальнолюдську сутність та призначення держави в суспільстві, цілі й завдання держави по управлінню суспільством у властивих їй формах та відповідними методами [5, с. 43].

У ч. 1 ст. 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є *найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу* [6].

На наше переконання законодавець цілком послідовно та з використанням законів формальної логіки відніс зазначені вище функції держави до найважливіших. Однак за умови ведення агресивної війни проти України з боку російської федерації, гібридних діянь невідомого характеру з боку інших країн-сателітів агресора, доволі очевидним став факт використання не тільки можливостей органів державної влади, а й участі волонтерів, недержавних організацій, у тому числі транснаціональних корпорацій, у виконанні певних завдань, реалізації пріоритетних та інших життєво важливих національних інтересів.

Саме тому доцільно визначити класичний підхід до поділу функцій держави застарілим і таким, що не відповідає сучасним тенденціям ролі держави в глобалізованому світі. На наш погляд, більш логічним, з урахуванням реальної національної ситуації у державі та світі є використання поділу функцій держави, виходячи з основних сфер життєдіяльності, які виділено в законі України «Про національну безпеку України» [7].

Зокрема, у цьому законі конкретизується сутність Стратегії національної безпеки України як документа, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки [8].

Аналізуючи Стратегію національної безпеки звертаємо увагу, що пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілями та основними напрямками державної політики у сфері національної безпеки є:

1. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки.

2. Ми творимо Україну вільною, можливою, безпечною державою, де панує право, де держава захищає громадян і суспільство, де кожен може реалізувати свої таланти і здібності, де люди дихають чистим повітрям, п'ють чисту воду та з якою пов'яжуть долю наші діти й онуки.

3. Україна прагне миру. Мир – запорука розвитку України. Встановлення миру, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону – найвищий пріоритет держави.

Згідно з абз. 11 п. 6 Стратегії національної безпеки реалізація цих пріоритетів забезпечується, зокрема, за таким напрямом: захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема *корупційних*, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди... [8].

Також у п. 24 Стратегії національної безпеки з-поміж поточних та прогнозованих загроз національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов зазначається, що *корупція* перешкоджає введенню української економіки з депресивного стану, унеможливає її сталі і динамічне зростання, підвищує уразливість до загроз, підживлює кримінальне середовище. А в п. 46, на нашу думку, констатовано один із ключових конституційно-правових напрямків: громадянин має відчувати себе у безпеці; Україна рishує налаштована на утвердження конституційного принципу

верховенства права, рівності усіх перед законом; з метою реалізації конституційних принципів індивідуальної юридичної відповідальності та невідворотності покарання держава буде, серед іншого, *утверджувати принцип нульової толерантності до корупції, забезпечувати ефективну діяльність органів, які запобігають корупції та протидіють корупційним правопорушенням* [8].

Отже, формування функцій держави має відбуватись виходячи з тих пріоритетних національних інтересів, які існують на певному етапі історичного розвитку. Причому в даному ракурсі доцільно говорити і виділяти основні функції держави, які притаманні їй на будь-якому етапі розвитку, а також додаткові, тобто такі, які змінюються в різні часи залежно від суспільно-політичної формації, а у більш абстрактному плані – виду та форми тієї чи іншої цивілізації.

Натепер одним із пріоритетних векторів забезпечення національних інтересів у сфері антикорупційної політики є положення, визначені у ст. 18 Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, а саме: засади державної антикорупційної політики на відповідний період визначаються Верховною Радою України в Антикорупційній стратегії, яка затверджується законом; Верховна Рада України щороку не пізніше 1 червня провдить парламентські слухання з питань реалізації Антикорупційної стратегії [9].

Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX затверджено Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки [10].

На наше переконання, одним із визначальних аспектів у контексті мети цього дослідження, є положення, визначені в абз. 1 п. 1.2 даної Антикорупційної стратегії. Так, вибудовуючи концепцію формування державної антикорупційної політики у 2021–2025 роках законодавець зазначив, що метою цієї Антикорупційної стратегії є досягнення суттєвого прогресу в запобіганні та протидії корупції, а також забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У цій Антикорупційній стратегії корупція розглядається як ключова перешкода стабільному економічному зростанню і розбудові ефективних та інклюзивних демократичних інститутів.

Тобто законодавець, усвідомлюючи всі негативні наслідки для суспільства від даного явища, *визначає пробию корупції не як правову форму судової та/або правоохоронної функції держави, а як самостійну державну функцію, без реалізації якої неможливе стабільне економічне зростання та розбудова ефективних інститутів держави.*

У процесі вироблення теоретичного підґрунтя функцій держави, з-поміж іншого, до питань, які потребували наукового аналізу, були включені й форми реалізації функцій держави (у т. ч. й правові). Доцільним буде виокремити дослідників, які займалися тими чи іншими питаннями форм реалізації функцій держави, а саме: П. Онопенка [11], О. Бермічева [12], В. Веклича, [13], М. Головченка [14], О. Клімова [15], Р. Шая [16], С. Чабура [17] та інших. Проте, наукові дослідження, безпосередньо присвячені забезпеченню процесу реалізації антикорупційної функції сучасної держави саме через інтерпретаційно-правову форму, нині відсутні.

На моє переконання відсутність інтерпретаційно-правової форми (роз'яснень, тлумачень) антикорупційної функції держави передусім пов'язана із відсутністю як терміну, так і поняття «антикорупційна функція держави» в чинних нормативно-правових актах, зокрема й у Конституції України. При цьому, як слушно зазначають Б. Малишев та О. Москалюк, тлумачення норм права виступає своєрідною інтелектуальною русійною силою всього процесу правового регулювання, забезпечує адекватне

розуміння волі законодавця через презумпцію конституційності нормативних актів та інше [18, с. 76].

Більше того, в абз. 8 п. 1.2 Антикорупційної стратегії зазначено, що результати аналізу стану корупції в Україні, ефективності антикорупційної політики попередніх періодів, міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції дали змогу сформулювати такі основні принципи антикорупційної політики на 2021–2025 роки: 1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація чого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоєфективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики; 2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності; 3) створення на протипагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб; 4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин; 5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права.

Вважаємо, що нашу наукову гіпотезу щодо сформованості антикорупційної функції держави всі перелічені вище принципи тільки посилюють. Особливу увагу акцентуємо на принципі щодо формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права. **Фактично йде мова про необхідність вироблення деонтологічних засад антикорупційної функції держави, які можуть бути структуровані в окремий інститут у межах антикорупційного права.**

Отже постає наукова потреба у виробленні механізмів публічного управління у сфері антикорупції, в першу чергу комплексних та системних напрямів діяльності інституціональної структури у даній сфері – **антикорупційній функції**.

Розвиток системи запобігання корупційній діяльності шляхом прийняття нового антикорупційного законодавства, суттєві реформації структури антикорупційної глобалізації, безпекові тенденції щодо зміни підходів та розуміння щодо вибудування антикорупційної стратегії зумовлюють подальшу оптимізацію державно-правової діяльності в антикорупційній сфері та удосконалення напрямів проведення наукових досліджень на основі використання антикорупційного права та права у секторі державної безпеки.

На наше переконання, з урахуванням зазначеного вище, можна конкретизувати **передумови виокремлення антикорупційної функції в окрему функцію держави**:

– конкретизовано предметну сферу антикорупційних відносин – публічний простір (обов'язкова наявність суб'єкта публічних владних повноважень);

– на рівні Законів та підзаконних нормативно-правових актів визначено суб'єктів запобігання корупції з притаманними тільки їм функціями та повноваженнями;

– вибудовано предметну компетенцію національної системи запобігання корупції саме як системи – Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки, підготовка та подання НАЗК до КМУ проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики, щорічні парламентські слухання з питань реалізації Антикорупційної стратегії;

– визначені основні принципи та межі суспільних відносин у публічному просторі щодо запобігання корупції;

– сформовано пласт завдань, а також власний методологічний інструментарій реалізації антикорупційної політики.

Маємо констатувати, що в межах будь-якої функції держави завдання антикорупційної політики не можуть бути ефективно вирішені й саме тому виділення антикорупційної функції не виступає чимось апріорі незрозумілим, а є прямим наслідком застосування нами структурно-логічного підходу до моделювання соціально-безпекових процесів у суспільстві.

Також доцільним є виокремлення багатofакторної архітектури *чинників формування антикорупційної функції* [19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28].

Отже, вище було окреслено систему факторів, що становлять фундаментальні засади для вироблення наукової гіпотези **про сформованість антикорупційної функції держави саме як самостійної функції держави**.

Ознаки антикорупційної функції держави.

На нашу думку, *сутність антикорупційної функції* полягає в організації і забезпеченні комплексу правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції, усунення причин її виникнення, а також активній участі держави відповідно до національних інтересів, в особі її представницьких органів, у реалізації антикорупційної політики з метою зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства від її негативних наслідків.

У даному аспекті вважаємо за необхідне підтримати позицію окремих дослідників, які вказують на те, що функції держави не є тотожними функціям окремих суб'єктів національної системи антикорупційної політики.

На припустимість ототожнення функцій держави з функціями її окремих органів також вказував свого часу В. В. Коєйчиков, який зазначав, що *функції держави* – основні напрями її діяльності, якими зумовлена робота всього державного апарату в цілому і кожного з його окремих органів зокрема. *Функції ж окремого державного органу* визначаються його соціальним призначенням, як особливої частини механізму держави, і знаходять свій вираз і конкретизацію у компетенції державних органів, закріплених за кожним органом правах і обов'язках [29, с. 130].

Враховуючи викладене вище, під *антикорупційною функцією держави* необхідно розуміти основні законодавчо визначені та закріплені у відповідних нормативно-правових актах напрями внутрішньої та зовнішньої діяльності органів державної влади, які спрямовані на забезпечення національних інтересів (особи, суспільства та держави) у сфері антикорупційних правовідносин в публічному просторі як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Висновок. Отже, *антикорупційна функція держави* – це самостійний і пріоритетний напрям державної антикорупційної політики, що здійснюється за допомогою комплексу правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції, усунення причин її виникнення, забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства у сфері антикорупційних відносин.

Зважаючи на проведений вище аналіз теоретичних засад щодо розуміння функцій сучасної держави, можна визначити **основні ознаки антикорупційної функції держави**:

1) є іманентним атрибутом сучасної демократичної держави, тобто впливає із її внутрішньої природи (іманентна функція держави);

2) являє собою зміст антикорупційної політики;

3) здійснюється за допомогою організаційно-правових, інформаційних, соціально-економічних, освітніх, культурних та спеціально-правових засобів;

4) спрямована на антикорупційні відносини, структура яких залежить від рівня розвитку національної антикорупційної системи в конкретній країні ступеня її глобалізації і транспарентності;

5) антикорупційна функція органічно пов'язана з рівнем розвитку правової культури, правового суспільства й антикорупційного права;

6) специфічною ознакою антикорупційної функції є те, що антикорупційні відносини являються і об'єктом регулювання, і об'єктом захисту;

7) антикорупційна функція держави формується і реалізується під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників: а) на процес здійснення антикорупційної функції держави впливає рівень її економічного розвитку; б) значний вплив на антикорупційну функцію держави чинить рівень розвитку самої держави, як правової, так і сусідніх країн; в) сформованість парадигми антикорупційного права; г) існування ефективного антикорупційного законодавства; г) рівень розвитку національних антикорупційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лоцихін О.М. Теоретичні проблеми функцій сучасного конституційного права. *Європейські перспективи*. 2014. № 6. С. 44–50.
2. Заморська Л.І. Функції права: змістовно-теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми сучасної юриспруденції*. 2015. № 6. С. 3–9.
3. Крестовська Н.М., Матвеева Л.М. Теорія держави і права. К.: Юрінком Інтер, 2015, 584 с.
4. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Теорія держави та права: навч. посіб.К.: НАВС, Освіта України, 2017, 320 с.
5. Волинка К.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. К.: МАУП, 2003, 240 с.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
8. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України». *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>
9. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
10. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» від 20 червня 2022 року № 2322-IX. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
11. Онопенко П.В. Правоохоронні функції української держави: зміст і реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2005. 20 с.
12. Бермічева О.В. Соціальна функція держави в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Х., 2002. 191 с.
13. Веклич В. Форми й методи реалізації функцій держави щодо забезпечення, захисту прав та свобод людини і громадянина. *Віче*. 2011. № 4. С. 10-13.
14. Головченко М.Ф. Культурна функція сучасної держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2015. 19 с.
15. Клімов О.О. Деякі питання класифікації функцій держави та форм і методів їх здійснення. *Право і безпека*. 2005. № 4/5. С. 17–19.
16. Шай Р.Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. Lviv Polytechnic National University Institutional Repository, 2014. URL: <http://ena.lp.edu.ua>
17. Чабур С.В. Функціонування механізму правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Івано-Франківськ, 2018. 22 с.
18. Малишев Б.В., Москалюк О.В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посібник; за заг. ред. Б.В. Малишева. К.: Реферат, 2010. 260 с.
19. Подорожна Т. С. Конституційні проблеми, що супроводжують розвиток сучасної правової системи України. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 38–42.
20. Подорожна Т. С. Формування єдиного правопорядку в Україні у світлі глобалізаційних процесів та забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Сер.: *Юридичні науки*. 2015. Вип. 3, т. 1. С. 50–53.
21. Подорожна, Тетяна Станіславівна. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02 (081 – Право); НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2017. – 503 с.
22. Новак А. Адміністративно-правові засади реалізації національної антикорупційної політики в Україні: особливості нормативного забезпечення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. Septembrie, 2018. С. 74–77.
23. Ростовська, Карина Валеріївна. Адміністративно-правові основи державної антикорупційної політики в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 (081 – Право); Дніпропетровський національний університет внутрішніх справ. – Дніпро, 2019. – 38 с.
24. Славицька А.К. Адміністративно-правове забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні: поняття та ознаки. *Нове українське право*. Вип. 2, 2022. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.15>
25. Зарембський Ю. Антикорупційна політика держави: адміністративно-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 4. С. 276–281.
26. Кікалішвілі М.В. Удосконалення стратегії й тактики протидії корупційній злочинності. *Київський юридичний журнал*. 2022. Вип. 2. DOI <https://doi.org/10.32782/kj-2022-2.03>
27. Нонік В.В. Інформаційно-комунікаційний інструментарій антикорупційної політики України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 8. DOI: [10.32702/2306-6814.2019.8.99](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.8.99)
28. Биков Р.Ю. Державна антикорупційна політика України: стан, проблеми та перспективи законодавчого вдосконалення. *Наукові перспективи*. № 1(7). 2021. С. 21–32. [https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1\(7\)-21-33](https://doi.org/10.32689/2708-7530-2021-1(7)-21-33)
29. Загальна теорія держави і права: навч. посіб.; за ред. В. В. Копейчикова. К.: Юрінком, 2002. 320 с.